

Ki az irodalommal az iskolából!

Az irodalom teljességgel alkalmatlan a hazafias nevelésre. És egyáltalán a nevelésre magára. Amennyiben nevelés alatt azt értjük, amit azalatt érteni szokás. Nevelés alatt nem a szó eredendő jelentésének megfelelő növelést szokás érteni. Nyilván ezért következett be a jelentéshasadás a szó két alakja között. Nevelésen nem azt szokták érteni, hogy azokat a képességeket, ismereteket, amelyek a kis emberekben még szükségképpen kisebbek, akkorára növeljék, hogy a növendékek felnőtt – felnövelt – emberekként sikerrel járassák a maguk útját, amennyire az tőlük függ. Ezt a növelést oktatásnak nevezik. Nevelés alatt a *jóra* nevelést értik. *Jó* alatt pedig a gondolkodás, a magatartás, az ízlés meghatározott normáit. Azt, amit a nevelők jónak tartanak.

Amikor irodalommal nevelni kívánnak, ezen normák szerint válogatják, minősítik, elemzik, kérik számon, vagyis tanítják az irodalmi műveket és alkotóik életét.

Az irodalmi művek azonban annyira érdeemesek a befogadásra, amennyire a normák fölé emelkednek. Amennyire eredetiek, amennyire egyedi módon vetik fel, válaszolják meg, hagyják nyitva, dramatizálják, veszik körül kétségekkel az élet nagy kérdéseit. Amennyire túllépnek azon, ami normatív, amit valamilyen társadalmi közösség tud, gondol, érez – és a felnövekvőknek átadni kíván. Ezért, amikor irodalommal nevelnek, akkor az iroda-

lomból kivonják annak lényegét. Így kapják meg a nevelés számára hasznosítható „mondandót”.

Ez persze nemcsak az irodalomra, hanem általában a művészetre igaz. Minden művészet alkalmatlan a nevelésre, de ez az irodalom esetében a legnyilvánvalóbb, mert a normák ugyanabban a közegben jelennek meg, mint a művek: a nyelvben.

Az iskolai irodalom, a normatív irodalom alól felszabadító és a szaktudományos közeg kereteit áttörő művekre nagy a kereslet. Nyáry Krisztián könyveinek népszerűsége is erre utal.

Sikerkönyv lett Milbacher Róbert nemrég megjelent kötete is (Milbacher Róbert: *Ködképek az irodalom láthatárán*, Budapest, Magvető, 2024, 240 o.).

Ez a könyv az irodalommal nevelés valamennyi 19. századi alappilléret kirántja. Az első számú nemzeti dráma, a *Bánk bán*, az első számú magyar egyetemes dráma, *Az ember tragédiája*, a *Himnuszunk* és *Szózatunk* költői, a „népi költészet” nagy párosa, Petőfi és Arany, azután Jókai és Mikszáth. Ezek mind kirúgnak itt az iskolai hámból. És az irodalmon túlról még Széchenyi is fölboncolja magát. Valamennyi szóban forgó műről és alkotóról kiderül, hogy a maguk valójában egyáltalán nem alkalmasak arra a nevelő szerepre, amelyre használják őket.

Milbacher könyvében a *Bánk bánról* szóló rész ezzel kezdődik: „A *Bánk*

bán nemzeti kánonban betöltött helyét semmi sem fenyegetheti. Holott ha igazán őszinték akarunk lenni magunkhoz, egyre nagyobb nehézséget okoz az újabb generációk számára a dráma befogadása.” Ezt itt Milbacher a dráma nyelvére érti, azért jegyzi meg, hogy ezen a nehézségen próbál segíteni Nádasy Ádám, amikor mai magyarra „fordítja le” a művet.

Ez a nehézség tehát kiküszöbölhető. Az azonban nem, hogy ami a nemzeti kánonban helyet kapott, az nem a *Bánk bán*, hanem annak a dráma lényegével ütköző, ám a „hazafias nevelésnek” megfelelő olvasata.

Egyetemista koromban jártam Pándi Pál *Bánk-speckolljára*, amelynek az anyaga megjelent *Bánk bán-kommentárok* címmel két kötetben 1980-ban. Pándi ebben a rá jellemző felelősségtudattal és igényességgel megírt munkájában megpróbálta árnyaltan, a trivialisitásokon felülemelkedve, a szocialista és a hazafias nevelés érdekét szervesen összeépítve felfrissíteni a dráma kanonikus üzenetét: elismerve a szerelmi szál súlyát, Bánk motivációinak összetettségét, Petur és a békétlenek kritikus ábrázolásának jelentőségét, a nemzeti király antirepublikánus eszméjének jelenlétét. És mindezzel együtt fönntartva, hogy „a *Bánk bán* a társadalmi elégedetlenség feszítő szenvedélyével telített nemzeti dráma, amely nem csupán nyelve és műfaji minősége okán, hanem a nemzeti függetlenségi eszme, téma középpontba állításával is követeli ezt a nevezetet. [...] ...aligha lehet kétségünk afelől, hogy itt a nemzeti ellenállás »prevaleál«, azaz eszmeileg a nemzeti elv itt a legfőbb rendezőerő.” II. Endre pedig a drámában

olyan király, „akiben Katona még erőt lát a magyarság ellen tevékenykedő idegenekkel szemben”.

Milbacher emlékeztet rá, hogy a nemzeti érzelmeket föltápláló reformkor a Bánk bánt észre sem vette. Aki olvasta, nem szerette. Kazinczy bosszúsan elvetette, és az 1848. március 15-i félbeszakadt előadás teremtette meg a „nemzeti drámaként való apoteózisát”, és már akkor is azért kívánta „a nép”, legalábbis az az embercsoport, amelyet Jókai a nap leírásában a néppel azonosít, hogy a *Bánkot* adják elő, mert a „nemzeti szílat” egészen másképp látták bele, mint ahogy Katona beleszötte, s a nemzeti függetlenség témája „kizárólagos értelmezési irányvá vált”.

Ezt az irányt azután alaposan föl erősítette és véglegesítette Erkel Ferenc operája, amely a drámánál sokkal könnyebben befogadható, amely annak cselekményét a műfaj követelményeinek is megfelelően nagymértékben leegyszerűsítette, az arányokat eltolta. Ez az opera sokkal népszerűbb, sokkal ismertebb is, mint a dráma. Milbacher szerint „valójában a Bánk bán nemzeti drámává válását az operának köszönhetjük”. Bánkról az emberek nagy többségének a „Hazám, hazám...” jut eszébe, amely csak az operában létezik.

Ellenben soha nem lett a kánon része az a *Bánk*, amelyben a nemzeti problematika a nemzeti elfogultság problémájaként jelenik meg, amely elfogultság összekapcsolja Peturt és Gertrudist, a békétleneket és a mérániakat. Milbacher ezt idézi Bánktól Peturral kapcsolatban: „Várdán, belőled most a nemzeti rút gyűlölet, nem az igazság beszél. Jertek, velem, magyarok! Szánjátok őtet, mert nem gonoszságért gyűlöl, hanem

azért, mivel más más köntöst visel.”

Katona nemzetképe ellentétes volt azzal, ami uralkodott akkor, amikor a *Bánkot* nemzeti drámává emelték. Ellentétes volt azzal a felfogással, amely az idegenek és magyarok ellentétpárjában értelmezte a nemzetet. Viszont megfelelt a soknemzetiségű ország realitásának és annak a korábban domináló és a felvilágosodás hatását tükröző felfogásnak, amely „a jó király és az általa képviselt helyes törvények uralmában látta a béke és egyensúly fönntarthatóságát és a nemzet egységét”, annak a nemzetét, amely a különböző identitású, nyelvű és kultúrájú állampolgárok összletét jelentette.

Képzelnék el annak az irodalomtanárnak a helyzetét, aki egy mai átlagos iskolában, pláne egy szorosabb ideológiai igába fogott egyházi iskolában Milbacher könyvét egyetértőleg olvasva megy be egy osztályba *Bánk bánt* tanítani...

A nemzeti elfogultság nem önmagában áll, hanem összefügg mindenféle elfogultsággal, amely az érzelmi túlfűtöttségből következik: „Katona drámájában a nemzeti elfogultság egyenesen olyasféle rajongásként tűnik föl, amely gátlója a közösség boldogulásának, a békének és a haza felvirágoztatásának.”

Milbacher felidéz egy Edvi Illés Pál evangélikus lelkész által írt 1826-os, tehát a *Bánk* keletkezése után néhány évvel született cikket, amely a rajongásról, a korabeli szóhasználat szerint: *rajoskodásról* szól. Ennek az a lényege, hogy az a „vallási, intellektuális, érzelmi állapot, amely az embert túlságosan hatalmába keríti, káros hatást gyakorol mind az egyénre, mind a közösségre”.

És ezt mindenféle rajongásra, a jelenségek egészen tág körére értette a szerző és vele együtt sokan a nemzeti felhevülést megelőző időszakban: a romantikus ábrándozókra, entuziasztikus vallásosságra, bigottságra, az értelmet istenítőkre, a ráció megszállottjaira, a politika pártos rajongóira, a fanatikusokra, felforgatókra, lázítókra, a különböző foglalatosságokban szenvedélyesen elmerülőkre, legyen az vadászat, lovak, kutyák, macskák iránti rajongás, a gyűjtőszendély, a mértéken felüli, illetve a „természettel ellenkező” testi kívánságok stb. stb.

Ide kapcsolatik Kemény Zsigmond 1858-as műve, *A rajongók*, amely „allegorikusan nyilvánvalóan a szabadságharc alatti túlzásba vitt lelkesedést veszi kritikai górcső alá, keresve a bukás magyarázatát”.

Ottó „uralhatatlan szerelmi vágya Melinda iránt”, Bánk féltékenységének elsöprő heve, Gertrudis mértéktelen hatalomvágya, Petur nacionalista elvakultsága – tehát a rajongás különböző formái sodorják a drámát a tragédia felé.

Ez a széles értelemben vett rajongás – ezt már nem Milbachernél olvassuk, hanem a nyomvonalán lépünk tovább – érvényteleníti a pátoszt magát, hiszen amögött mindenképpen valaminő felfokozottság áll. A pátosz pozitív megjelenítése, átsugárzása pedig szintén a nevelő irodalomoktatás egyik sajátossága.

Mi igazából Magyarország Himnusa?

Amikor 1823-ban Kölcsey Ferenc megírta, amikor 1829-ben publikálta a *Hymnus* című versét, az egy volt a himnuszok, az egyházi könyörgődicsőítő énekek sorában. A katoli-

kusoknak is, a reformátusoknak is megvolt a maguk első számú himnusa, Boldogasszony anyánk, illetve a *Hol vagy, magyarok tündöklő csillaga*.

Kölcsey művét potenciális magyar himnusként Ferenc József ismerte el, amikor 1865-ben, a kiegyezési tárgyalások kezdetén ennek hangjaira vonult be az Országgyűlésbe. Hivatalos himnusként azonban még a 20. sz. elején sem volt hajlandó szentesíteni.

Függetlenül attól, hogy az Alkotmányba csak 1989-ben került be a Himnusz, úgy használták, ahogy a többi ország szokta használni a maga himnusát, amelyek szövege általában nem jelentős irodalmi alkotás, nem is szokták annak tekinteni. Kölcsey költeményét azonban igen.

De érdemlegesen mi a magyar himnusz?

Egystrófás dal, amelyet meghatározott alkalmakkor a Magyarországhoz tartozó emberek úgy hallgatnak vagy énekelnek az ismert és ezerszer hallott szöveggel, ahogy a litániák szövegeit szokták. Áhítattal, mantaraként. Hívók és nem hívók egyformán, holott a himnusznak nem hívók számára ima-értéke, vagyis himnuszértéke nincs. (Önmagában is kérdés, hogy a Himnusz intézménye illik-e egy szekularizált, plurális világnézetű országhoz, de ebbe itt nem megyünk bele.)

Ami a Himnusból köztudás, az egy strófa.

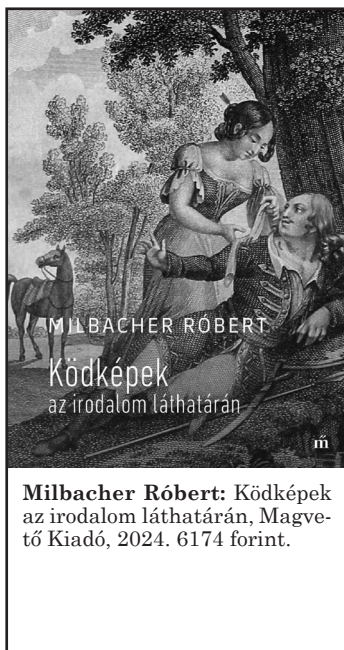
Az első és az utolsó közötti hat, amelyben a magyarság jó- és balsorsa, bűne és bűnhődése történelmi példákkal és utalásokkal tárgyalatik, a régi iskolai tanulmányok ködébe vész. Olyan memoriter, mely a memoriterek sorsát követi, és az egykori diákok fejében csak kisebb-nagyobb töredékei maradnak meg, ha egyáltalán.

A Himnusz az állami szentségek egyike. Ily módon nem lehet vita tárgya. Nem lehet kérdésekkel megkérdőjelezni az érvényességét.

Valóban Isten-e, aki büntette a népünket, és Isten lehet-e az, aki a víg esztendőt elhozhatja nekünk? Valóban a nép-e az az egység, amely a bűnöket elköveti és megbűnhödi? Valóban megbűn-

hódte-e már a nép a múltat és jövőndőt? Hogyan állíthatja ezt bárki, aki nem is ismeri a jövőndőt. Nem is tudhatja, hogy a műve születése óta eltelt kétszáz évben mennyit bűnöztek és bűnhődtek magyarok? Van ezekben a kérdésekben nemzeti egység? Természetesen nincs. Az istenhitben sincs, a kollektív bűnösség kérdésében sincs, a bűnök mibenlétében sincs. Ezekről mind megosztó, éles viták folytak és folynak.

Következésképpen a Himnusz csak a tartalmától függetlenül lehet közösen a miénk. Úgy, hogy a szövegébe nem gondolunk bele, csak úgy mondjuk, ahogy egy robot mondaná.

Milbacher Róbert: Ködképek az irodalom láthatárán, Magvető Kiadó, 2024. 6174 forint.

De akkor még ott van az iskola *Hymnusa*, amelynek kötelezően benne kell lennie az iskolai tananyagban, hiszen az a Himnusz! S ha az a Himnusz, akkor nyilván kiemelt szerepe van a hazafias nevelésben. Az iskolai *Hymnus* esetében azonban sajnos nem lehet eltekinteni a szöveg egészétől és tartalmától. Ahhoz, hogy alkalmas legyen a hazafias nevelés céljára, szemet kell hunyni a Milbacher által is említett kronológiai sajátosságok fölött, hogy ti. történelmünk dicsőséges évszázadaiban, amikor még nem gyúlt harag bűneink miatt az Isten keblében, már a 15. században, Mátyás Bécset nyőgető, bús hadánál tartunk, amikor az isteni kegy elvesztése folytán a rabló mongol nyilat elzúgaták felettünk. Holott azt több mint kétszáz évvel korábban zúgatták el. (Milbacher említi, hogy a szakirodalomban felmerült egy 1517-es kisebb tatár betörés magyarázatként, de ez őt sem győzi meg, hiszen arra már senki sem emlékezett három évszázaddal később, a tatárjárás pedig örökre beleégett a magyar közemlékezetbe.)

Azokban a korokban, amelyekben az irodalom nevelési feladataira befolyással lévő hatalom a jelent a sötét múlttal szemben a víg esztendőik koraként kívánja elfogadtatni, jól jön Milbacher értelmezése, miszerint „a hagyományosan borúsnak és pesszimistának tekintett magyar *Hymnus*” voltaképpen nagyon is optimista, mert hiszen azt állítja, hogy túl vagyunk a bűnök és büntetések zivataros századaiban.

Csakhogy a szöveg nem engedné, hogy Isten helyett vagy mellett a regnáló hatalom és eszmei elődei érdemét is belelássuk

a nép víg és szabad állapotába, mert: „S ah, szabadság nem virúl / A' holtak véréből, / Kinzó rabság könnye hull / Árvánk hó szeméből!”

Vagyis – Milbacher meglátása szerint – „a szabadságért folytatott küzdelem hiábavalósága mint Isten büntetése egyben annak a jele, hogy a szabadságért folytatott küzdelem is bűn, lévén a szabad akarat megnyilvánulása.”

Hogy lehet ebből a vers értelmét megőrizve hazafias nevelés? Hogy lehet ezt a Kölcseyt hazafias egységbe fogni Petőfivel?

Vagy Vörösmartyval? Ebben a kötetben a *Szóatról* éppen nem esik szó, de itt azért jegyezzük meg, hogy a két szent szöveg, a *Hymnus* és a *Szózat* szellemisége nem egyeztethető össze. Az istenfüggő, szabadságharc-tagadó *Hymnusszal* ellentétben a *Szózat* világi és globalista vers. A nagyvilághoz, a népek hazájához fordul. A nagyvilágban kér helyet. A könnyező nagyvilágot állítja a nemzet sírja mellé nemzethalál esetére. A *Hymnusszal* ellentétben a *Szózatban* a szabadságharc nem bűn, hanem érdem: „Szabadság! Itten hordozák / Véres zászlóidat, / S elhulltanak legjobbjaink / a hosszú harc alatt.”

Hol az a bátor tanár, aki felmutatja az ellentétet a két szent szöveg között?

„Itt az írás forgassátok, / Érett észszel, józanon.” Erkel Ferenc ezzel a mottóval küldte be művét 1844-ben a *Hymnus* megzenésítésére kiírt pályázatra. Ezekkel a sorokkal kezdődik Kölcsey *Vanitatum vanitas* című verse, amelyet közvetlenül a *Hymnus* után írt meg. Nehezen lehet – de persze lehet – vitatkozni

Milbacher állításával, miszerint ez a vers az emberiség és egyben a nemzet kulturális értékeit relativizálja. „Kigúnyol itt mindenkit a nagy filozófusoktól... a nagy antik művészekig..., de nem kíméli a nagy történelmi alakokat sem. [...] Gondoljunk csak bele, mit kapna a fejére szegény Kölcsey a mai kommentelőktől, akik saját hiteik meggyalázását látnák bele a versbe.”

Kétségtelen: „Miképp széles e világon / Minden épül hitványságon, / Nyár és harmat, tél és hó / Mind csak hiábavaló!” Ez maga az érték-nihilizmus. S ha minden hiábavaló, akkor természetesen az iskola, az irodalom és a hazafiság is az.

Toldy Ferenc már attól is elszörnyedt, hogy Bajza József ezt a verset hajlandó volt komolyan venni.

Kölcsey cinikusnak vallotta magát. Alapvetően szkeptikus volt, mindenben kételkedett. A görög filozófiáról írott töredékében is leszögezte, hogy „az ember soha semmi állítást vagy tagadást egész bizonyossággal nem fogadhat el”. Ha az iskolában ezt a Kölcseyt a tanulók elé állítják, akkor példát és igazolást adnak nekik arra, hogy mindenben kételkedjenek, amit tanáraiktól hallanak, a tankönyvekben olvasnak. És ne is tulajdonítsanak Himnuszunk szerzőjének valamiféle szilárd hitet, világnézetet. Ne tekintsenek rá iránymutató tekintélyként, hiszen maga mondja, hogy „írásaimban állandó principiumokat nem követheték [...] Itt egy vidám órában mindent hittem: ott egy setét pillanatban mindenről kételkedtem. Szóval írásomnak minden lapja úgy állott a másik után, mint két ellenkező Prókátori Allegatio...”

A *Hymnusszal* szemben álló „Prókátori Allegatio” Zrínyi második

éneke, amelyet Milbacher valamiért messzire költöztetett a Kölcsey-fejezetektől.

Ebben szó sincs arról, hogy megbűnhődtek volna a múltat s jövődőt. Tizenöt évvel a *Hymnus* után, Kölcsey életének utolsó évében Zrínyi Miklós hiába kéri Istent, hogy a rossz fiak nemzedékét elpusztítva, tartsa meg legalább a „hív anyát”, aki tán jobb fiakat szül majd, a haza védelmére kész és alkalmas fiakat. Az Úr végleg leszámol Zrínyi népével: „És más hon áll a négy folyam partjára, / Más szózat és más keblű nép; / S szebb arcot ölt e föld kies határa, / Hogy kedvre gyúl, ki báj körébe lép.” Milbacher szerint itt a nemzethalál jövőbe vetett, a korban népszerű, Herder által racionalizált víziójáról van szó. Csakhogy az Úr Zrínyivel kommunikál. Évszázadok távolából szól át az ítélet a 19. századba. Időközben éppenséggel eltűnt az a más hon, az a más keblű nép, a török, amely másféle hont épített a négy folyammal jelzett ország nagy részére. Amikor a vers született, a négy folyam országát többségében már ténylegesen más nyelvű, „más keblű nép lakta”...

Milbacher felteszi a kérdést: „Ebben a mai, a heteroszexuális normától eltérő minden nemi identitást támadó, sőt kriminalizáló politikai és társadalmi érában vajon miként lehetne tanítani Vörösmarty *Zalán futását*”. Hiszen abban a költő az Árpád-háza egy „bizonytalan nemi identitású ósanyától eredezteti.” Hiszen Nemibontának, aki inkább a lányokhoz, mint a fiúkhoz vonzódik, már a neve is kétneműséget takar.

Milbacher bevezet minket Vörösmarty zavaros szexuális életének és

olykor vadul erotikus költészetének rejtelmébe, annak a keresztény normákat tagadó, pogány világába.

A szocialista-hazafias nevelés a szexualitás tekintetében olyan prűd volt, mintha keresztény lett volna. Tankönyvek, tanárok vigyáztak rá, hogy a serdülő ifjúság ne érzékelje a szerelmes versekben a szexualitást, s kiváltképp ne mint elemi feszítő erőt az emberben, a költőben. Az írók életét is úgy mutatták be, hogy annak az életműüket jelentősen befolyásoló szexuális vonatkozásai ne bukkanjanak elő.

De a szocialista-hazafias nevelésnek – ateista lévén – legalább a művek blaszfémiaja nem okozott gondot. Ma viszont más a helyzet.

Milbacher Petőfi blaszfémiaját, istenkáromlását példázza azokkal a verseivel – *Sors, nyiss nekem tért, A magyar ifjakhoz* –, amelyekben önmagát állítja a megváltó helyére. „...s én elkészítem / Saját kezemmel azon keresztjét, / Amelyre fölfeszítetem.”

Vörösmarty *Előszaváról* ugyan szó esik a kötetben, de nem ebben a vonatkozásban. Az *Előszó*: antihimnusz. Nem feltételez olyan Istent, amely a haza sorsát meghatározó erővel rendelkezik, amelyhez tehát érdemes a haza ügyében fordulni.

Az *Előszó* Istene semmilyen erővel nem rendelkezik. Kiszolgáltatott. Elszenvedti a tőle független történelmet, együtt megy tönkre az embe-

rekkel. Arról nem beszélve, hogy az *Előszó* a búbánatos egyistenen kívül még több istenről is tud. „Az ellenséges *istenek* haragját” rajzolák le a villámok. A föld és az Isten egyszerre és egy csapásra őszül meg. „Nem hajszálanként, mint a boldog ember, / Egyszerre őszült az meg, mint az isten, / Ki megteremtven a világot, embert, / E félig istent, félig állatot, / Elborzadott a zordon mű felett / És bánatában ősz lett és öreg.”

Arany János *Fiamnak* című költeménye a vallásos nevelés eminens szolgálója lenne, hiszen hétszer is visszatér benne az intés a fiúnak, hogy „Kis kacsóid összetéve szépen, / Imádkozzál édes gyermekem.” Csak hát ott van az egész verset, mint egy csepp ecet a bort, megrontó sor: „Oh, ha bennem is, mint egykor, épen / Élne a hit, vigaszul nekem!” Ez bizony az Istent vesztett Arany coming outja. És hát a vers végén a haza esetleges balsorsa, balsorsban maradása, nem Istenhez, hanem Isten ellen fordulást indokol: „Oh remélj egy jobb hazát! / S benne az erény diadalát: / Mert különben sorsod és e föld / Isten ellen zúgolódni költ.”

Milbacher köteté még tele van nagy költőink, íróink gyarlóságaival, amelyekkel itt már nem foglalkozunk, csak leszögezzük, mennyire reménytelen a nevelő irodalom törekvése, hogy az alkotó gyarló magánszemélyét a műve szintjére emeljék, és műhöz példaképet is mellékeljenek.